

Levelezéshálózatok mintázatai a régi századfordulón

Két központi helyzetű levelezés

A 18. század végének két központi helyzetű levelezése, Ráday I. Gedeoné (1713–1792) és Kazinczy Ferencé 1785–1792 között kapcsolódott össze. Ráday és Kazinczy e tizenhárom év alatt összesen közel 80 levelet váltottak. Az idős bárót (majd grófot) és az ifjú író-t nemcsak e levelek és a személyes találkozások kapcsolták össze a valós időben, hanem később a múltat elbeszélő idősebb Kazinczy kultuszépítő tevékenysége is. A Ráday-verseket kiadó és a Ráday-életrajzot újraíró Borbély Szilárd szavai szerint:

Kazinczy az irodalmi genealógia őskeresése jegyében *kisajátította* Rádayt, ugyanakkor a prozódiai találmányon kívül minden más érdemet megvont tőle. Rádayról az utókorra egy gyermeteg ártatlanságú, bohókás viselkedésű „szent öreg” alakját hagyta Kazinczy.

Ezzel szemben az idős Ráday bölcs, tapintatos ember lehetett a levelezése alapján, hiszen:

mindvégig nagy politikusi tapasztalattal és előrelátással *mozgatja a szálakat*. Amennyire kiterjedt, *ám javarészt megsemmisült*, szétszórtan hozzáférhető levelezéséből kiviláglik, valójában a fiatalok vélték úgy, hogy ők mozgatják Ráday döntéseit, noha valójában a bizonytalankodó, a visszavonulás látszatát keltő *Ráday állt az Erdélytől Pozsonyig, sőt Bécsig érő kapcsolati hálójával az esetleges történések mögött*.¹

Nézzük meg közelebbről a Ráday-levelezést: mennyi levéllel és miképpen mozgathatta a történések szálait.

Ráday I. Gedeonnak a Ráday-levéltárban fennmaradt levelezése nagyjából 3000–3500 levélből áll, ebből kb. 150 az, amelyet Ráday írt.² Vagyis általában nem készült archiválási másolat, és nem került vissza a levél a Rádayakhoz.

1 *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*, Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, XI. kötet, s.a.r. BORBÉLY Szilárd (Budapest: Universitas Kiadó, 2009), 314. (Kiem. O. L.), (Továbbiakban: *RÁDAY-FÖLDI*).

2 Adatforrás: a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-levéltára (DRE RL) adatbázisa, melyet Balázs László 1982–1983-ban készített, Bartók Beáta 1998-ban rögzítette, azóta többen kiegészítettek.

Feleségének, Szentpéteri Katalinnak (1720–1779) a levelezése fontos viszonyítási pont lehet. Ráday Gedeonné fennmaradt levelezése 455 tételből áll; ebből 45 levél a gazdatiszteknek szolt vagy tőlük érkezett. Mindez Berecz Ágnes kutatásaiból tudható, és szerinte összesen tízszer ennyi, kb. 4500 darabból állhatott a teljes levelezés.³

Ha a Kazinczy-levelezés adataival összevetjük a Ráday-hagyatékot, akkor kedvezőbb képet kapunk. Kazinczy → Ráday viszonylatban nem a tizedét, hanem kb. a levelek harmadát-negyedét őrizte meg a Ráday-levéltár. Ráday → Kazinczy irányban még kedvezőbb adatokat láthatunk, a levelek 90%-a fennmaradt. Kazinczy gondosan megőrizte a leveleket.

Az alábbi táblázat Ráday és Kazinczy kapcsolattörténetének, a személyes találkozásoknak és levélváltásoknak főbb adatait összegzi. (A **személyes találkozások** félkövérrel, az *ismeretlen levelek* dőlttel kiemelve.)

1.	1773. dec. 6-án Kazinczy és öccse, Dienes, a sárospataki kollégium nevében köszöntötte Beleznay Miklóst a bugyi kastélyában. Ráday I. Gedeont ekkor látta elsőként Kazinczy. ⁴
2.	„a' legnagyobb titkolozások közt készítettem Magyar-Országí Geographiámat az 1775diki examenre. Ez' esztendőben Júl. v. Aug. holnapokban lementem Péczelre a' Geographiával, 's ekkor láttam Rádayt másod ízben”. ⁵
3.	„Jurátus koromban, 1782 és 83., sokat forogtam Ráday körül. Ő nagy barátja volt a' theatrumnak 's ha Pesten volt, ritkán mulasztotta el a' Játékokat”. ⁶
4.	1784. okt. 3-án Kazinczy Pécelre utazik Ráday I. Gedeonhoz. Kazinczy e napokban Gyömrőn időzött László öccsénél. ⁷
5.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1785. október 13.
6.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1785. december 2.
7.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1786. január 3.
8.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1786. január 12.
9.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1786. február 28.
10.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1786. március 7.
11.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1786. március 21.
12.	ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1786. március 26. (adatforrás: Ráday köv. lev.)
13.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1786. április 26.

szítették: <http://www.radayleveltar.hu/> (Ez az adatbázis nincs véglegesítve és lezárva.) Ráday I. Gedeon levelezésének lelőhelye a Ráday-levéltárban: DRE RL, C/64-8.

3 *Semmi újságot írni nem tudok. Ráday Gedeonné Szentpéteri Katalin levelezése*, s.a.r. BEREZC Ágnes, (Budapest: Ráday Gyűjtemény–Balassi Kiadó, 2016). – *A Ráday-család levelezése*, elektronikus kritikai kiadás, szerkesztő DEBRECZENI Attila, vezető munkatárs VEISZ Bettina, informatikai fejlesztés NYITRAI Nóra, <http://deba.unideb.hu/deba/raday/>

4 KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s.a.r. ORBÁN László, Kazinczy Ferenc Művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás, sorozatszerk. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 914. (A továbbiakban: KAZINCZY, *Pályám* 2009).

5 KAZINCZY Ferenc, „Gróf Ráday Gedeon, az Első. Ráday Pálnak, a' Rákóczy Secretáriusának fija, és ekkor egyetlen a' familiában”, in KAZINCZY, *Pályám* 2009, 28–29.

6 *Uo.*, 29.

7 *Uo.*, 29.

14.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1786. október 19.
15.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1786. november 23.
16.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1787. március előtt (adatforrás: Ráday köv. lev.)</i>
17.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1787. március 2.
18.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1787. december előtt (adatforrás: Ráday köv. lev.)</i>
19.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1787. december 2.
20.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1787. december 4. – 1788. január 4. között (adatforrás: Ráday köv. lev.)</i>
21.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. január 4.
22.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1788. január 4. – február 15. között (adatforrás: Ráday köv. lev.)</i>
23.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. február 15.
24.	<i>??? ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1788. február 15. – május 19. között (adatforrás: Kazinczy köv. lev.: valakinek írni kellett a címről, majd erre Rádaynak reagálni kellett, hogy Kazinczy ezt írhatta máj. 19-én: „A’ Museum nevezete nékem tellyességgel nem tetszett.”; de lehet, hogy Batsányi – Ráday levelezésben ment az információcsere, l. köv. Ráday-lev.)</i>
25.	<i>??? ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1788. február 15. – május 19. között (adatforrás: l. fent)</i>
26.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1788. május 19.
27.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. június 2.
28.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. június 12.
29.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Késmárk, 1788. június 21.
30.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1788. június 12. – július 8. között (adatforrás: Ráday júl. 8-i lev.; ebben küldi vélhetően a Szemida és Csidli fordításait)</i>
31.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1788. június 30. (adatforrás: Ráday júl. 28-i lev.; lehet, hogy ez és a fenti ism. lev. azonos, amennyiben Ráday a két júliusi levelében tévesen emlékszik)</i>
32.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. július 8.
33.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1788. július 28.
34.	1788. aug. 4-én Kazinczy Kássáról Bécsbe indult, aug. 7-én betért Pécelre a Ráday családhoz: „Pécelre. Ekkor festetem az öreg Rádayt, melly osztán rézbe metsz. –” Aug. 11-én megérkezett Pestre, aug. 12-én Budán újra találkozott id. Ráday Gedeonnal: „Az öreg Ráday Budán szállásomra. Vele a’ menyéhez, és Gróf Teleki Józsefhez, ki István fiját siratja”⁸ Kazinczy aug. 23-a körül hagyta el Pestet.
35.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. szeptember 22.
36.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1788. szeptember 27.
37.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1788. október 15.
38.	<i>ISMÉRETLEN LEVÉL: Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, 1788. december 11. előtt (adatforrás: Ráday köv. lev.)</i>
39.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1788. december 11.

8 KAZINCZY Ferenc, *Történetek’ Kalendarioma* [autográf kézirat], 1827 (?), lelőhely: MTA KIK K 633/I, [Az én Pandektám I.], 1–62. (A továbbiakban: *Történetek’ Kalendarioma*), 32b, 33a.

40.	??? ISMERETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1788. december 11. – 1789. január 3. között (adatforrás: Kazinczy köv. lev.)
41.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1789. január 3.
42.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. január 20.
43.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1789. február 2.
44.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. február 19.
45.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. március 1.
46.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1789. március 14. [Az előző két Ráday-lev.-re válaszol.]
47.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. március 31.
48.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Érsemlyén, 1789. április 24.
49.	??? ISMERETLEN LEVÉL: Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, 1789. április 24. után (adatforrás: az előző Kazinczy lev.-re nincs meg a válasz, de talán nem is válaszolt Ráday)
50.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1789. május 9.
51.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. május 18.
52.	??? ISMERETLEN LEVÉL: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1789. május 18. után (adatforrás: az előző Ráday lev.-re nincs meg a válasz, de talán nem is válaszolt Kazinczy.)
53.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. augusztus 3.
54.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1789. augusztus 9–25 között
55.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. szeptember 1.
56.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1789. szeptember 13.
57.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1789. szeptember 26.
58.	1789-ben Kazinczy ismét Bécsbe utazott, odaúton, október végén, Pesten és Budán felkereste id. Ráday Gedeont.
59.	ISMERETLEN: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1789. december 12. előtt (adatforrás: Ráday köv. lev.: „az Ur, az én tanatsomatis akarta tudni”)
60.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1789. december 12. [Kazinczy dec. 31-én vette]
61.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1789. december 27.
62.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, [Tokaj], 1790. január 5.
63.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1790. február 1. [két levélre válaszolt]
64.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, [Kassa], 1790. február 23.
65.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1790. február 24.
66.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1790. március 8.
67.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1790. március 25.
68.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1790. április 9.
69.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1790. augusztus 3.
70.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1790. augusztus 15.
71.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1790. augusztus 21.
72.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1790. augusztus 30. [itt válaszol Kaz. két aug.-i levelére]
73.	1790. máj. 20–31-én és szept. 17-től szept. végéig Kazinczy Pesten és Budán tartózkodott, ekkor – legalább egy alkalommal – meglátogatta id. Ráday Gedeont is. [Adatforrás: Ráday köv. lev., Gróf Ráday Gedeon, az Első... = i. m., 34.]
74.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1791. január 26.
75.	??? ISMERETLEN: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1791. január 26. után [feltehető, hogy Kazinczy válaszolt Rádaynak, habár erre nincs adat]

76.	ISMERETLEN: Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, 1791. február 6. előtt (adatforrás: Ráday köv. lev.)
77.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1791. február 6.
78.	??? ISMERETLEN: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1791. február 6–14 között [adatforrás: Ráday köv. lev.]
79.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1791. február 14.
80.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1791. február 28.
81.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1791. március 13.
82.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Kassa, 1791. április 2.
83.	1791. április: adatforrás: Kaz. 1791. december 15.-i lev.: „midőn ezidén Aprilisben Bétsbe menetelem alkalmatosságával Pesten tiszteletére voltam”; 1791. ápr. 1-jén kelt rendeletével a helytartótanács elbocsátotta a közös iskolák protestáns főigazgatóit és felügyelőit, így Kazinczyt is, aki ápr. 10-én vagy 11-én vette kézhez a felmondást. 1791. máj. 7-én Kazinczy Bécsbe indult.
84.	Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1791. december 9.
85.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1791. december 15.
86.	??? ISMERETLEN LEVÉL: Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, 1791. december 15. után (adatforrás: az előző Kaz. lev.-re nincs meg a válasz, de talán nem is válaszolt Ráday)
87.	ISMERETLEN: Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, 1792. február 13 előtt (Adatforrás: Kaz. köv. lev.)
88.	Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, Regmec, 1792. február 13.

Néhány szempont a táblázat értelmezéséhez. A levélváltások egy-egy időszakban, tömbökben történtek. Kazinczy a kezdeményező, mindig valamilyen határozott céllal kereste fel Rádayt: egy-egy művét mutatta be, vagy a folyóirataihoz kért anyagot. A személyes találkozásoknál – ahol erről adatot közölt – szintén Kazinczy a kezdeményező: gyermekként is egy művet mutatott be a bárónak, a színházban is ő ült Ráday közelebe, és kezdeményezte a beszélgetést. Aszimmetrikus, a társadalmi rang és életkor által szabályozott lehetett a kapcsolat. Az emlékező szövegekben viszont már Kazinczy látszik dominánsnak, Ráday gyermekinek: a Kazinczy-önéletrajzok/-életrajzok gyermeki jelzője felülírta a levelek egykori *Méltóságos báró/gróf* jelzőjét.

A táblázatban összesen 72–80 levél van. Ebből 61 levél ma is ismert, 11 levél ma már nem ismert, de bizonyosan létezett (elveszett vagy lappang), és lehetséges további 8 levelet feltételezni még. 22 levél a Ráday-levéltárban, 39 a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében (MTA KIK) található meg. A 19 ma ismeretlen levél közül csak 4-et írt Ráday és 15-öt Kazinczy, azaz Rádaynál inkább elvesztek a levelek. Vagyis:

Kazinczy levelei Rádaynak: 26 ismert + 15 feltehető = 41 levél.

Ráday levelei Kazinczynak: 35 ismert + 4 feltehető = 39 levél.

Ha ezek az arányok a teljes Ráday-levelezésre igazak, akkor a küldött és kapott levelek valós száma a fennmaradt levelek 3–4-szerese, vagyis nagyjából 10 000–14 000 közé tehető.

Ugyanakkor, ha a fenti arányok a teljes Kazinczy-levelezésre igazak, vagyis hogy a KazLev.-ben a valóban elküldött és kapott leveleknek kb. a 3/4-e maradt fenn (61 a

72–80-ból), akkor a tényleges szám nagyjából 8000–10 000 közé tehető. Jelenleg a KazLev. 6500 levelet tartalmaz. (A KazLev., 24-ben a 6237. számú levél az utolsó, a KazLev., 25 pedig 286 hivatali levelet tartalmaz.)

Mintavétel kortárs levelezésekből

Sok vagy kevés ez? Néhány jelentősebb korabeli levelezés adataival összevetve:

Név	Összes ismert levél (oda-vissza)	Összes feltételezhető levél (oda-vissza)	Levél/év ⁹
Ráday I. Gedeon	3 500	12 000	12 000/59=204
Rádayné Szentpéteri Katalin	455	4 500	4500/39=115
Kazinczy	6 500	9 000	9000/52=173
Csokonai	230	374	374/12=31
Berzsenyi	379	?	379/40=9
Kölcsey	981	1 048	1048/28=37
Batsányi	1 170	?	1170/62=19
Verseghy	292	?	292/45=7
Aranka	kb. 1 000	kb. 1 530	1530/60=25,5
Vörösmarty	396	?	396/35=11
Benkő József	400	?	400/54=7
Rumy Károly György	70 000	?	70 000/47 = 1489 (napi 4 levél 47 éven át)

Az adatok forrása: KazLev., DRE RL, BERECZ 2016, Csokonai kritikai kiadás,¹⁰ Berzsenyi kritikai kiadás,¹¹ Kölcsey kritikai kiadás,¹² Vörösmarty kritikai kiadás,¹³ Batsányi és Verseghy: Doncsez Etelka szíves közlése, Aranka: Biró Annamária szíves közlése, *Benkő József Levelezése*,¹⁴ Rumy: SZINNYEI¹⁵.

⁹ A feltételezhető levélszámot az életév–20-szal osztottam, mivel gyermek- és ifjúkorban alig-alig írtak levelet a korban.

¹⁰ CSOKONAI Vitéz Mihály összes művei, *Levelezés*, s.a.r. DEBRECZENI Attila (Budapest: Akadémiai, 1999).

¹¹ BERZSENYI Dániel *Levelezése*, kiad. FÓRIZS Gergely, a latin szövegeket ford. BALOGH Piroska, *Berzsenyi Dániel Összes Munkái: Kritikai kiadás* (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2014).

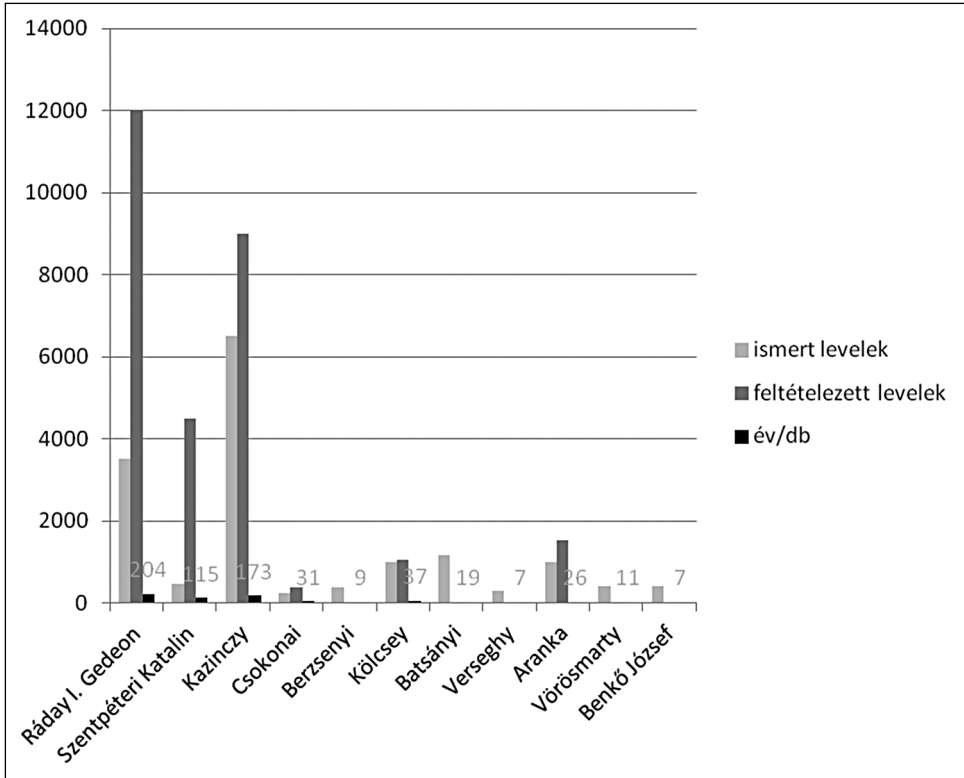
¹² KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés, 1–4*, kiad. SZABÓ G. Zoltán, Kölcsey Ferenc minden munkái: Kritikai kiadás (Budapest: Universitas Kiadó, 2005–2015).

¹³ VÖRÖSMARTY Mihály *Levelezése, 1–2*, kiad. BRISITS Frigyes, Vörösmarty Mihály összes művei, 17, 18. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965).

¹⁴ *Benkő József levelezése*, kiad., jegyz. SZABÓ György, TARNAI Andor, bev. SZABÓ György, Magyarországi tudósok levelezése, 1 (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988), 495.

¹⁵ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV., (Budapest: Hornyánszky 1891–1914). (Rumy Károly György szócikk.)

Ugyanez diagramon, ám Rummy hihetetlen számú levelvezését – mint statisztikát torzító szélső értéket – mellőzve:

A feltételezett levelek számát tekintve a Ráday-levelvezés a legnagyobb. A fennmaradt levelek számát tekintve viszont Kazinczy-levelvezés a legjelentősebb. A fennmaradás arányát nézve a Kölcsey-levelvezés a legmegbízhatóbb. Természetesen alaposabb vizsgálatnál figyelembe kellene venni a levelvezések megsemmisülését (Benkő), a városi lakhelyet (személyes kapcsolatok a levelvezés helyett), a nyilvánosság időbeli változásait (Csokonaitól Vörösmartyig), a személyi körülményeket (birtokigazgatás, közéleti szerep) – és így tovább.

A Batsányi- és Versegghy-levellek készülő kritikai kiadásának főbb adatait Doncsicz Etelka szívességéből használom. Adatai szerint Batsányi és Ráday levelvezése így foglalható táblázatba.

Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1788. 03. 11.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1788. 04. 22.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1788. 05. 13.

Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1788. 06. 23.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1788. 11. 01.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1789. 04. 11.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1789. 05. 09.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1789. 06. 09.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1789. 07. 04.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1789. 07. 18.
Batsányi János	Ráday Gedeon	hely nélkül	1789. 12. 24.
Batsányi János	Ráday Gedeon	hely nélkül	1790. 01.
Batsányi János	Ráday Gedeon	hely nélkül	1790. 04.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1790. 04. 09.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1790. 05. 07.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1790. 06. 09.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1790. 07. 02.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1790. 07. 23.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1791. 03. 17.
Batsányi János	Ráday Gedeon	?	1791. 03. 24.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1791. 10. 24.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1792. 02. 02.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1792. 04. 02.
Batsányi János	Ráday Gedeon	Kassa	1792. 06. 01.
Batsányi János és Szabó Dávid	Ráday Gedeon	Kassa	1796. 07. 02.
Batsányi János	Ráday Gedeon	hely nélkül	dátum nélkül
Batsányi János	Ráday Gedeon	hely nélkül	dátum nélkül
Batsányi János	Ráday Gedeon	hely nélkül	dátum nélkül

Eszerint Ráday és Batsányi levelezéséből csak az utóbbtól írtak maradtak fenn: 26 vagy 28 tétel, ebből egy közös Barótival. Tehát nagyjából ugyanannyi levelet váltott vele is Ráday, mint Kazinczyval, ugyanabban az időben, ugyanabból a pozícióból (fiatal kassai lapszerkesztő) leveleztek. Az egyetlen, jelentős különbség, a familiáris patrónus-kliens helyzet sem kapott hangot a Ráday–Kazinczy-levelezésben, ezért joggal feltehető, „hogyan Ráday ugyanazt írhatta neki [ti. Batsányinak] is, amit Kazinczynek”.¹⁶ Batsányi és Ráday kapcsolata mégsem vált olyan legendássá, mint Kazinczyé. Ennek okairól később esik szó.

¹⁶ NÉMETH Balázs, „Batsányi három levele Ráday Gedeonhoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 60 (1956): 190–201, 197, 6. l.j. Németh egy adott levélre érti ezt az állítást.

Levelvezői csoportok Ráday és Kazinczy levelvezésében az 1790-es években

Ráday Gedeon 3000–3500 ismert levelében 4 nagyobb levelvezői csoportot különítem el, és igyekeztem összegyűjteni e csoportok legfontosabb levelvezőit (tehát ez egy mintavétel a Ráday-levelvtárban fennmaradt levelvezésből, nem teljes feldolgozás: továbbra is az adatokból látható mintázat és nem az adatok pontossága a cél).

Ráday-levelvezés

írók, tudósok, a gyűjtemény beszállítói	közélet: egyházi méltóságok, ágensek		rokonok		gazdasági intézők, jószágigazgatók, ágensek		
	level	level	level	level	level	level	
Kazinczy	23	Szilágyi Sámuel	68	Bárczay család	12	Bartholomeides Ádám	105
Batsányi	26	Teleki József	40	Bossányi család	20	Fatavich Ferenc	200
Aranka	12	Nagy Sámuel	283	Darvas család	86	Dömsödi István	17
Édes G.	6			Fáy család	78	Kossuth Ferenc	34
Benkő F.	3			Ragályi F.	78	Lázár István	57
Bod P.	5			Szemere család	30	Magyar György	39
Bessenyei Boldizsár	1			Szentpéteri család	38	Nagy István	84
Berzeviczy G.	2			Teleki család	151		
Cornides D.	13			Wass család	32		
Freysleben Ferdinand	13						
Rothschild, Mayer Amschel	15						
	119		391		615		536

E táblázat összesen 1661 level adatait tartalmazza. Az utolsó három levelvezői csoport néhány jelentősebb tagja, 19 levelvező és család adja az tételek zömét és az ismert levelvezés felét (1542). Ezek a levellek valójában hétköznapi családi, gazdasági, jogi és hivatali levellek, a birtokrendszer működtetéséhez és az egyházkerületi ügyekhez kapcsolódnak. Úgy tűnik, a birtokigazgatás ügyei adják Ráday (és Rádayné) levelvezésének zömét. Ez nem meglepő: 9 vármegyében 70 tagba szétszórva 23 ezer holdat igazgattak.¹⁷

Az első levelvezői csoportnál, az írók-tudósok és műkereskedők esetében igyekeztem mindenkit figyelembe venni, még akkor is, ha például az adott levelben inkább kliensként, mint tudósként szól is az írója (Bod Péter). Az összes számba vehető író levele kb. 2%-át teszi ki a Ráday-levelvezésnek: ez *menyiségileg* elhanyagolható.

¹⁷ BEREZCZ Ágnes, *i. m.*, 19.

Az alábbiakban ugyanezeket a szempontokat kísérelem meg érvényesíteni a Kazinczy-levelezésre. Ez a próba időhatárok között történik (a KazLev. terjedelme és összetettsége miatt), ám e 10 év teljes anyagát megvizsgáltam.

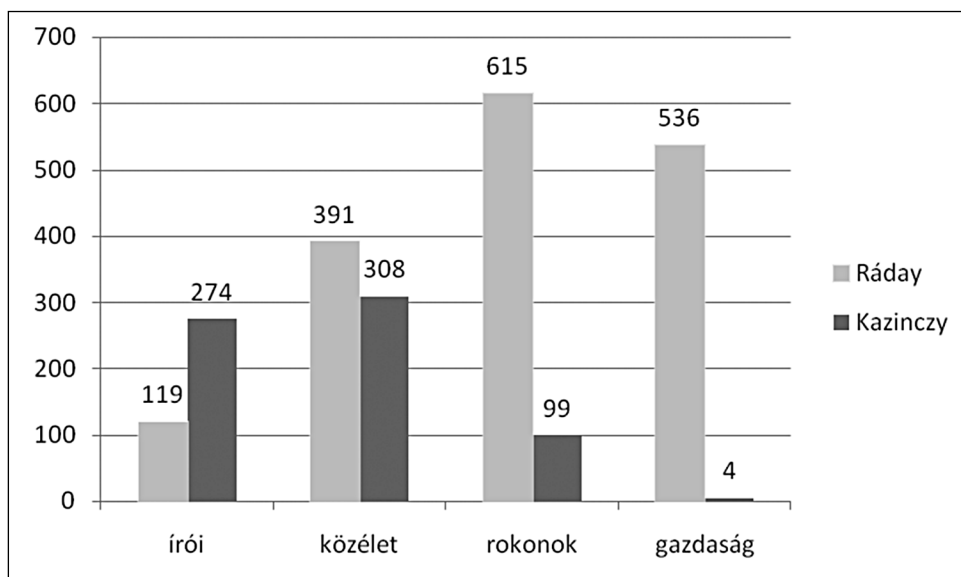
Kazinczy-levelezés: 1785. jan. – 1794. dec.

írók, tudósok, könyvkészítők	vármegyei közélet, inspektorság		rokonok, barátok		gazdaság		
	levél	levél	levél	levél	levél	levél	
Aranka	28	Abaúj vm.	1	Bárczay F.	2	Dobos J.	1
Aszalay	2	Czázár András	1	Hajnóczi J.	4	Latzik Mihály	1
Batthyány Strattmann Alajos	3	Fáy Ágoston	3	Kazinczy András	1	Vatay József	1
Benkő F.	2	Orczy Lőrinc	8	Kazinczy László	87	Okruczky	1
Czetter S.	1	Vay J.	8	Bossányi Zs.	2		
Chodowiecki	5	Ráday Pál	1	Kazinczy Zs.	1		
Csokonai	4	inspektori levelek	286	Kácsándy Zs.	1		
Dessewffy J.	2			Szentmarjay F.	1		
Endrődy János	1						
Fazekas I.	1						
Horváth Á.	43						
Kininger	1						
Kis János	7						
Kovács F.	2						
Kohl Clement	3						
Laczkovics János	1						
Döme K.	13						
Édes G.	2						
Gessner (nyomdász)	1						
Gessnerné (író)	5						
Nagy Sámuel	1						
Németh L.	1						
Oeser	3						
Ráday I. G.	63						
Földi	23						
Kovachich M. Gy.	26						
Soproni társaság	1						
Szentjóni	1						
Teleki J.	1						
Baróti Sz. D.	2						
Mansfeld	1						
Molnár J.	3						
Szaitz L.	1						
Szirmay A.	3						
Trattner	1						
Rát M.	2						

Révay M.	1					
Angelo Soliman	1					
Szentgyörgyi István	6					
Prónay L.	9					
Veszprémi I.	1					
Wieland	1					
	274		308		99	4

A két táblázat adatait összevetve és ábrázolva:

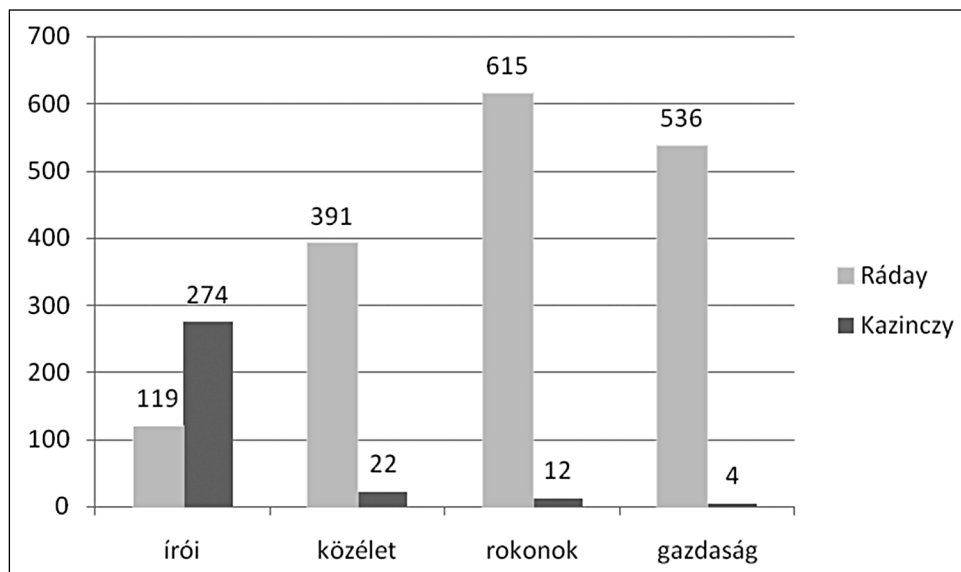
	írói	közélet	rokonok	gazdaság
Ráday	119	391	615	536
Kazinczy	274	308	99	4

Ha külön kezelünk két egyedi jelenséget – az inspektori levelezést¹⁸ és Kazinczy László 87 levelét¹⁹ –, akkor még inkább látható egy lényegi különbség: Kazinczynál a vizsgált 312 levélből 274 az írói pályával kapcsolatos. Ez ábrázolva:

¹⁸ Kazinczy Ferenc 1786. április 13.–1791. december 14. közötti inspektori levelezése Soós István kiadásában jelent meg, összesen 286 tételről van szó: KAZINCZY Ferenc, *Levelvezés, XXV. kötet (Hivatalt levelvezés)*, s.a.r. Soós István, Kazinczy Ferenc Művei. Harmadik osztály. Levelvezés. Kritikai kiadás, sorozatszerk. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013).

¹⁹ Kazinczy és öccse, László, szoros baráti viszonyban voltak az 1780-as években, de a levelezés sűrűségét az magyarázza, hogy a katonai pályára lépő és külföldön állomásozó László kadétként Kazinczy Ferencen keresztül kért pénzt anyjától és testvéreitől.

A mérési bizonytalanság és vitatható besorolások ellenére látható, hogy az írói levelek száma kiugró Kazinczynál.

Hasonló ábrát kapnánk a Csokonai-levelezést vizsgálva is. Néhány kisebb levél (mint pl. a Veres Izraelhez egy úti köpeny ügyében írt üzenet) mellett talán csak a Szentgyörgyi József orvoshoz és Vajda Juliannához írt levelek nem kapcsolódnak Csokonai írói hivatásához vagy e hivatáshoz kapcsolódó pénzügyekhez. Egy városban élő birtoktalan literátornak (Csokonai, Verseggy, Batsányi) vagy birtokügyekkel és -perekkel még nem foglalkozó Kazinczy levelezésének a belső arányai jelentősen eltérnek a Ráday-levelezéstől. Levelezésük jelentős része az írói hivatásukhoz, illetve ennek gazdasági háttéréhez kapcsolódik: művek, nyomda, megjelenés, támogatás, cenzúra, mecénás, előfizetők a legfőbb témák.

Ráday levelei a Kazinczy-archívumban

Kazinczy és Ráday mindig tárgyilagosan, tapintatosan írt egymáshoz. A levelekben egy társadalmi különbségeket tiszteletben tartó, személyes üzeneteket nélkülöző munkakapcsolat látszik csupán. Nyoma sincs egy mester-tanítvány, vagy akár egy patrónus-kliens viszonynak sem. Íme egy tipikus levél Kazinczytól Rádaynak:

Nagy Méltóságú Báró,
mély tiszteletű Uram!

Válaszoltam é már Nagyságodnak utóbb kegyes Levelére, vagy nem, nem tudom, mert Landerernek factora Orpheusom el-készítésének kettseggetésével

's meg-tsalásával egészen ki-forgatott emlékezetemből. Elég az ahhoz, hogy ezen szempillantásban küldöm vissza a correcturáját a' boríték kék papirosnak, 's el-lévén a' munka egészen készítve, bizonyosan ígérhetem hogy egy nyomtatványt belőle Nagysádnak a jövő Postán meg-küldhetek. Most pedig csak azon esedezem hogy a' meg-ígért Tityrust első postával, az az, mihelyt ezen Levelem kezéhez jut a' Méltóságos Bárónak, meg-küldeni méltóztasson. – Hát a Museum negyedik negyedje el-hagyta é a' Sajtót? Ha kész találjon modot benne Nagyságod hogy láthassam minél előbb. Maradok alázatos hív tisztelettel. 23. Febr. 1790.

Nagysádnak
alázatos szolgálja
Kazinczy Fer.²⁰

A Kazinczyhoz írt ismert leveleiben egyetlen esetben tett személyes megjegyzést Ráday, de a levélben ekkor is csak egy utalás hangzik el. A levelet ugyanis diktálta a báró, majd a titkára kezéből átvette a tollat, és utóiratban, saját kezűleg róttá meg Kazinczyt:

Vólna meg ezen kívül kedvem, valami iránt az Urral veszekedni; de ezt csak magam írom bé a Postscriptumba. Ezzel maradok

Az Urnak

[Eddig diktálta a levelet Ráday, innentől saját kezűleg írta:]

Igaz köteles Szolgája
B. Id. Ráday Gedeon m. p.

P. S. Az subducált *lineákban* értem, azt az mesterséges fortéllal végben vitt le rajzoltatásomat, mintha azt, csak a' Kép-író kívánta vólna, az már most végben ment Szándéknak, el halgatassával.

[A levélkéziratban Kazinczy autográf megjegyzése Ráday utóirata alatt, az oldal alján:]

Tudnillik azt mondtam Rádaynak Péczelen 1788. hogy a' velem Kassáról Bécsbe visszamenő Képfestő Klimesch vágy az ő fejét crayonban festhetni.²¹

Kazinczy nemcsak fortéllal lerajzoltatta, hanem engedély nélkül meg is jelentette Ráday hálósipkás képét az *Orpheusban*.²² Nincs nyoma, hogy Kazinczy úgy érezné,

20 KazLev., 23/5662, 25–26, Kazinczy Ferenc – Ráday I. Gedeonnak, [Kassa], 1790. február 23.

21 KazLev., 2/308, 55–62, Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1790. április 9. (Az eredeti kéziratból idéztem: MTA KIK M. Ir. Lev. 4r. 45, 83–88.)

22 A képet Thomas Klimesch után Mark Quirin rézmetsző készítette, lásd az *Orpheus* elektronikus kritikai kiadásában: <http://deba.unideb.hu/deba/orpheus/mellekletek.php?f=metszetek> (A kritikai kiadást sajtó alá rendezte: DEBRECZENI Attila, elektronikus adaptáció: GULYÁS Emese, informatikai fejlesztés: NYITRAI Nóra.)

hogyan nyilvánosságtól irtózó Ráday arcképével visszaélt volna. A megszerzett rajzot saját tulajdonaként kezelte, megszüntette a modell fennhatóságát.

Kazinczy ugyanígy viszonyult a Ráday-levelekhez is. Saját tulajdonként kezelte azokat, Ráday első levelét például elcserélte egyik debreceni barátjával, csak egy másolatát őrizte meg, ezzel a megjegyzéssel: „Az eredetit cserébe adtam Nagy Gábor Urnak Debreczenbe”.²³ Kazinczy összegyűjtötte a leveleket, archiválta, kijegyzéseket és kommentárokat készített, továbbá külső dokumentumokat – arcképet, halotti jelentéseket, rokoni leveleket – csatolt hozzájuk: így hozta létre saját Ráday-archívumát.²⁴

Egy levél története a Kazinczy-művekben nem zárult le annak elolvasásával és megőrzésével. Kazinczy nemcsak gyűjtőként vette birtokba a levelet, mint tárgyat, hanem íróként is, mint szöveget. Vagyis alakíthatónak, átírhatónak látta a levelekben közölt történeteket, így a műfaj referenciális visszahatása miatt nem zárult le a személyes kapcsolat alakulása és a levélíró élettörténete – még annak halálával sem.

Az élettörténet használatbavétele: a Ráday-brand

Kazinczy 11 évvel Ráday I. Gedeon halála után így szólította meg unokáját, Ráday III. Pált: „Boldog Ráday! szeretetre méltó Unokája annak az áldott nagy embernek!”²⁵ Ráday Gedeonra visszaemlékező leveleiben és önéletrajzaiban érzelmekkel telített hangon írt, és bensőséges hangulatú, családi jeleneteket idézett fel.²⁶ Amelyek forrásértéke kimagasló, hiszen kizárólag Kazinczy emlékezetében léteztek. Az irodalmi kánonba viszont nem igyekezett beléptetni Ráday életművét, Kazinczy Ráday-képe ugyanis nem Rádayról szólt, hanem önmagáról mint a nagy Ráday bizalmas barátjáról.²⁷

E stratégiája – „mesterséges fortély” – olyannyira sikeresnek tűnik, hogy amikor Ráday III. Pált születendő gyermeke keresztapjának kérte fel, a gróf már ilyen bizalmas tanácsokkal látta el:

Örömmel el fogadom, a' Kereszt Atyai kötelességet, Kedves születendő Fiat-skad (vagy ha talán Typographicus hibát tedtél) Leánykád eránt. – Minden mesterség fortelyal jár, enged meg tehát Baratom, hogy ebben az egy mester-

23 Ráday eredeti levelének másolata Kazinczytól: MTA KIK M. Ir. Lev. 4r. 45, 1–3. – A levél megjelenése: *KazLev.*, 1/60, 86–88. Ráday I. Gedeon – Kazinczy Ferencnek, Pécel, 1786. január 3.

24 Kazinczy gyűjteménye: MTA KIK M. Ir. Lev. 4r. 45. Kazinczy a levélkijegyzésekben található időmeghatározások szerint 1803-ban és 1821-ben bizonyosan dolgozott a gyűjteménnyel.

25 *KazLev.*, 3/615, 97–100, Kazinczy Ferenc – Ráday III. Pálnak, Érsemjén, 1803. szeptember. 2.

26 „Kazinczy visszaemlékezéseiben Rádayval kapcsolatban a dicséret és a magasztalás retorikai eszközeit használja, noha csupán néhány anekdotikus történetet variál.” (BORBÉLY Szilárd, *Ráday-Földi*, 314.)

27 ORBÁN László, „Kazinczy Ráday-portréja (kapcsolattörténeti kérdések)”, in *A Ráday-család a magyar kultúrában: 300 éve született Ráday Gedeon; A 2013. október 10-én megrendezett jubileumi konferencia előadásai*, szerk. BEREZC Ágnes, A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 10. (Budapest: Ráday Gyűjtemény, 2014), 58–69. [<http://real.mtak.hu/16876/>]

ségben, mind régi practicus és Empyricus, és [...] próbált ember, Néked is tanatsoljak. – Ha történetből, ismét Leánykád születne, változtasd meg fekvő agyadatt, 's ha eddig balra feküdtél feküdj jobbra ha jobbfelől feküdtél, feküdj ezután balra, így változik a fel ülés is. *Probatum est.* – Hid el nem tréfa, de én ezen tsekély változtatással tettem szert, két szép fiura, melyek közül az idősb László, a' kissebb Gedeon, Nagy Atyok neveikre, 's kikett kegyességembe ajánlok.²⁸

Valójában most sincs valódi baráti kapcsolat: semmit sem tudnak egymás privát életéről. Ráday Pálnak fogalma sincs arról, hogy Kazinczy felesége katolikus, a lányaikat ezért katolikusnak keresztelik (tehát nem lehet a református Ráday a keresztapja), és úgy tudja, hogy Kazinczy nem ismeri a gyermekei nevét, sőt talán tudomása sincs a két fiú létéről.

A fogság előtti években Kazinczy és Ráday III. Pál személyes kapcsolatban volt. Együtt szervezték az 1790-ben alakult Magyar Színjászó Társaságot, Kazinczy *Hamlet*-fordításának színvonalas előadására a gróf jutalmat tűzött ki. A fogság után viszonylag ritkán váltottak levelet, és még ritkábban találkoztak.

1804-ből ismert Kazinczy második fogság utáni levele:

Édes Grófom,
Octobernek 3dikán Lónyai Gábor Zempl. Vármegyei Ordinarius ViceIspánná lett. [...] Én a' Restauración jelen nem voltam; ma jöttem ide Ér-Semlyénből, Biharból, 's Ujhelyben beszaladtam Lónyaihoz, hogy néki megmondjam, hogy tisztelt Ipátoknak, 's Néked, édes Grófom, (a' ki megengeded tavaly, sőt parancsolád, hogy így szállítsalak,) választása felől hírt hozok; mert elképzeltem, hogy néki kevés ideje marad, hogy most mingyárt írjon.²⁹

E levélrészlet jelentősége, hogy láthatóvá válik Kazinczy néhány „mesterséges fortély”. Létrehoz egy kommunikációs helyzetet, az információközvetítő fontosnak látszó, de valójában felesleges helyzetét. A levél szerint tevélegesen, talán kéretlenül is („beszaladtam Lónyaihoz, hogy néki megmondjam”) alakította ki a levélírás alkalmatosságát. Ugyanilyen kommunikációs pozícióharcnak látszik az „édes Grófom” titulus használati jogának rögzítése, a „sőt parancsolád” kitételrel visszavonhatatlanná tétele, továbbá a 'gróf' rangjelzésnek az 'édes' jelzővel és a birtokraggal történő birtokbavétele. Kazinczy kithetetlenül beköltözött Ráday III. Pál kommunikációs terébe.

A levél második nagy témája Kazinczy házassága: „Hadd légyen szabad, édes Grófom, feldicsekednem azzal a' szerencsével, hogy Gróf Török Lajos, (kit mennyire szerettem, tiszteltem, a' mi Darvasunk tudja,) Aug. 27dikén nékem adta a' maga leányát, Sophet.” Amíg a vármegyei tisztújítást feltehetően a hír megtudása napján írta meg

²⁸ KazLev., 6/1526, 471–472, Ráday III. Pál – Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. július 29.

²⁹ KazLev., 3/697, 217–218, Kazinczy Ferenc – Ráday III. Pálnak, Nagykázmér, 1804. október 5. (A kéziratához javítva.)

Kazinczy, a saját házasságáról több mint egy hónap elteltével számolt be. Tehát nem az számít, hogy ki a hír valódi ’tulajdonosa’, hanem a kommentátor helyzete.

A levélben sok érdemi információ nem található, hiszen magának a Ráday házaspárnak számolt be a náluk töltött órákról. Kazinczy azonban megírta azt is, hogy kibeszélt egy ellesett családi jelenetet:

Csak kevés napja, hogy Tiszánének vacsorája felett beszéltem-el Váradon, hogy Te miként loptad-ki magadat közzülünk, ’s hogy vedé karjaidba a’ kis *Prónai-lyányodat*, ’s midőn az ott elaludt, hogy’ jövé-ki, hogy’ érzetted atyai örömdönek teljességét, ’s az a’ szép Asszony hogy’ kele-fel canapéjáról ’s hogy’ ölelt-meg tégedet és lyánykátokat egygy pathósszal mondott: *Mein lieber Mann-nal!*³⁰

E sorok értelmezhetőek hízelgésnek vagy a pletykálás töredelmes bevallásának is – talán védekezésésképpen, ha esetleg a Rádayak visszahallanák Nagyváradról Kazinczy szereplését. De értelmezhető a megörökítés és rögzítés szöveghelyeként is, így a levél elsődleges szerepe nem az információ, a valóság adatainak közlése. A rögzítés több értelemben is megvalósul: a felejtésnek kitett életeseményt Kazinczy írásba foglalta. Ezáltal egy saját jelentésű történetet alkotott, majd a történetet visszaadta a modellnek, Ráday Pálnak, mintegy az ő emlékezeti tapasztalatát is felülírva. Nem mellékes, hogy kész tények elé állította a baráti házaspárt. Kazinczy a történeteit már többeknek elmesélte, vagyis az emlékezeti narratívából szóbeli előadást, történetet alkotott, ezt közzétette, majd írásban is rögzítette. A Ráday házaspár ezentúl e családi jelenetre úgy fog emlékezni, ahogy Kazinczy megírta. Az eseményeket Kazinczy önéletrajzi szövegeiben is elbeszélte: így a széles nyilvánosság és az utókor számára is igazzá lett a levél önbeteljesítő jóslata: „Valóban nálad töltött napom elviríthatatlan emlékezetben fog élni előttem örökké.” Kazinczy sikeresen létrehozta annak tapasztalatát, hogy ő bennfentes, bejáratos a Ráday grófokhoz, akik családi körben barátként fogadják, akárcsak egykor az öreg hálósipkás Ráday Gedeon. E bizalmas kapcsolat utólagos, máig ható érvényű felépítése a Ráday-brand, amelyet Kazinczy nem a valós idejű levélváltásokban, hanem a KazLev. egészében épített fel.

³⁰ KazLev., 3/615, 97–100, Kazinczy Ferenc – Ráday III. Pálnak, Érsemjén, 1803. szeptember. 2. (Az autográfhoz javítva: DRE RL, Szemere-tár, 1. kötet, 46. tétel, 285–286.)